

Költőnek lenni vagy nem lenni

„Légy átkozott te átkos pillanat,
Melyben fogantatám,
S te, melyben kínnal a kín emberének,
Költőnek szült anyám.”

(Költő lenni vagy nem lenni)

Petőfi Sándor fenti sorait 1845-ben vetette papírra, nem tudván, hogy hátralévő életéből csupán három és fél év adatik meg. „Ott essem el én, / A harc mezején / Ott folyjon az ifjui vér ki szivemből...” – és lőn. Tán ő az egyetlen magyar poéta, ki csatateri halálra vágyott. Idáig líránk kevés katona költőinek egyike, Balassi Bálint sem jutott, noha 1594. május 30-án Esztergom ostromakor hunyt el. Voltak mások, a danse macabre megéneklői (köztük Gyóni Géza), de efféle jóslásra nem vállalkoztak. A segesvári ütközet előtt szem- és fültanúk szerint Bem tábornok az arcvonalból Petőfit a következő szavakkal zavarta el: Költő úr, takarodjon vissza! Jóval korábban a hírneves végvári vitéz, Gyulaffy László, Erdély főkapitánya a Báthory István fejedelemért vívott győztes kerelőszentpáli csata után sátrában a sebesült Balassit annak pimaszsága miatt csaknem ledöfte, végül hírneve miatt szándékától elállt. Báthory felettébb megörült, noha a költő ellene harcolt (Balassi végül a fejedelmet, a későbbi lengyel királyt Wesselényi Ferenc vendégként Varsóba is követte).

A sort hosszan folytathatnánk. Történelmünk bővelkedik a magyar szabadságért vívott harc jeles poétaiban, Kölcseytől Vörösmartyig, Arany Jánosig (*A walesi bárdok*) és Gérecz Attiláig; mintha a függetlenségi vágy afféle hungarikum volna. Ez az üzenet máig időszerű, s ez (is) biztosítja Petőfi halhatatlanságát. Összegezve, Szabó Dezsőnek szépirodalmunkra nézve kivált igaza van: „Minden magyar felelős minden magyarért.” „Aki embernek hitvány, az magyarnak alkalmatlan” – továbbá: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne” – írta Tamási Áron.

Demeter Szilárd író filozófus vette a fáradságot, és összeszámolta, Petőfi hangsúlyos szavai

hányszor szerepelnek nyolcszázhetven versében. A szabadság száznegyvenszer, a magyar négyasztízszer, a szerelem négy százhetvenszer, ami alapvető emberi vágyaink magasrendű megnyilvánulása. Ugyancsak Demeter Szilárd szerint „*Petőfiben minden korszak, kurzus, ideológia vagy kormányzat megtalálja a maga számára érvényes, csak őt megszólító réteget, mondanivalót*”. Az életmű közel másfél évszázados, a politikumra s főképp az egyetemes magyarságra gyakorolt hatása alapján ez a közlés abszolút helytálló. Kivált, hogy a hatalmasok a közvélekedést még a rendeleti kormányzás során vagy egy diktatúrában sem hagyhatták figyelmen kívül.

Mindezekről más vonatkozásban eszembe jut a Széchenyi–Kossuth-vita lényege: erős gazdaság nélkül nincs önállóság, máskülönben utóbbi is odavan. Az is Széchenyitől származik: „*Akkor érünk haza, ha már a kapu előtt állunk*.” Ugyanakkor a prereformkor és a reformkor óta ismételt attribútumaink eszenciája és legismertebb, legtöbbet idézett sorai – az egyedülálló Himnusztól és a Szózatától eltekintve – Petőfi költészetében található. Jóllehet 200 éve született, s azóta nem kevesen léptek a nyomába, haladva a poézis éteri magassága felé. Juhász Gyula még így kesergett: „*Nevét idézik, de a szellemét nem. / Az él és gyújt szívekben, észrevétlen, / mint a futó tűz korhadó avarban, / Terjed titokban és nő láthatatlan // Míg égbe nem csap, éjbe nem világol / És pirkad tőle közel és a távol*” A borongó poétát valami nagyon bánthatta, hisz maga is tudta, magyar művészet nélkül oda a kulturális függetlenség, mi több azért maga is jócskán megdolgozott. Kulin Ferenc író/irodalomtörténész *Bessenyei Anna képzelt naplója* című irodalmi forgatókönyvében (drámájában) a pusztakovácsi kúriájába visszavonult Bessenyei György testőr poéta végtelen keserűségéről írt. A költő tudatja régi barátjával, Kazinczy Ferencsel, nemhogy felhagyott a költészettel, de házában irón, papiros sincs. Efféle veszély a folyvást vándorló,

megszállottan alkotó Petőfit sosem fenyegette. (Fölmerül a kérdés: akkor hát hogyan jött létre a terjedelmes életmű?)

Kisajátítása járványként terjedt, a szó rossz és jó értelmében egyaránt. Mindkettő a poéta hatását igazolja, az előbbi kisajátítók közt van a népies Erdélyi József és a szenvelgő Lisznyay Kálmán, az utóbbiak pedig a költő szókimondó hevületével és csillapíthatatlan szabadságvágyával igyekeztek a maguk módján azonosulni. A Petőfi-kultusz kialakulásához hasonló jelenség a szépirodalmunkban korántsem ismeretlen, de a köré szőtt mítosz minden korábit meghalad. Ebben persze jelentős szerepet játszik az elbukott szabadságharc, a költő rejtélyes halála, zavarba ejtő nyíltsága, indulatossága és számos más tényező, végső soron maga a néplélek, melyet nála magasabb rendűen senki sem volt képes kifejezni. Követői, rajongói és kritikusai táborokba szerveződtek, amiben radikalizmusa (*Discóséges nagyurak...*, *A királyokhoz*) főszerepet játszott. Kivált később, az ún. Bach-korszakban, a tiltás és az elhallgattatás idején. Az alkotmányellenes adminisztráció, amely súlyosan nehezült a magyar társadalomra, valójában nem is annyira az osztrák belügyminiszternek, sokkal inkább a csendőrséget és az igazságszolgáltatást irányító Johann Kempen bárónak a bűne. Ez azonban a visszájára fordult: egyszerre fokozta az ellenállást és Petőfi múlhatatlan érdemeinek tudatosítását.

Az 1867-es kiegyezésnek, a Deák–Andrássy–von Beust gróf külügyminiszter (egy ideig osztrák–magyar miniszterelnök) bölcs politikájának köszönhetően végül megnyílt az út Petőfi szabad értelmezése, életművének méltatása és a köré szervezett mozgalom előtt. 1876-ban a fiatal írók, költők a konzervatív Kisfaludy Társaság ellenében hozták létre a Petőfi Társaságot, egyszerre táplálva és kiaknázva a költő egyre növekvő hírnevét. A legendák formálói közé tartozott Jókai Mór, annak ellenére, hogy a forradalom és szabadságharc során összekülönböztek, sőt elhidegültek egymástól. Az író is Petőfi apoteózisát szolgálta, mert jól illeszkedett nagy ívű regényfolyamához.

Végül a századfordulón szükségessé vált a költő még élő kortársai emlékeinek össze-

gyűjtése, azok feldolgozása és kiadása. Halála után közel fél évszázaddal a kolozsvári Ferenczi Zoltán publikálta az első Petőfi-életrajzot, majd megjelent a Petőfi Múzeum nyolc kötete (a kutatók ma is nélkülözhetetlen adatbázisa). Közben megindult a harc a poéta szellemi örökségéért, mindenekelőtt a szociáldemokraták részéről. Petőfit „az első magyar szociáldemokratának” titulálták, mire Kosztolányi Dezső ironikusan „az első magyar proletárnak” nevezte.

Az avatott irodalomtörténészek azonban legalább személyiségét és munkásságát tisztelve, azt szellemi-társadalmi kontextusba helyezve szorgoskodtak. Nem úgy a politikusok és más botcsinálta „nemzetnevelők”. 1915-ben a Magyar Figyelő egy nevenincs publicistája nem átalotta leírni: „Petőfi a világháború poétája”, hiszen elsőként jövendőlte meg „a jók és rosszak összecsapását”. A költőt az 1919-es bolsevik kommün is saját céljaira sajátította ki, majd a dicstelen hagyományt a pártállami rendszer felújította az ún. Forradalmi Ifjúsági Napokkal és a „Lobogónk Petőfi” ostoba metaforájával. Az ideológiai csúsztatásoktól Horthy Miklós kormányzó neobarokk (Szekfű Gyula kifejezése) korszaka sem volt mentes. Főképp a költő *Nemzeti dalára* hivatkoztak, ahogy sokan mások az épp aktuális irányzatoknak megfelelően. Ez a főlemelő vers sem kerülhette el a sorsát, amit sajátosan szívhez szóló, lelkesítő sorai táplálnak mindmáig. Nincs március 15-i ünnepség, amely során el ne hangzana. Már két nappal születése után forradalmi indulóvá lett. Rosszabbul járt szegény Batsányi János (*„Vigyázzó szemetek Párizsra vessétek!”*), mert a rebellis hangulat az ő idején országunkra csöppet sem volt jellemző.

A *Nemzeti dal* egyszerre alkalmi és programvers, amelynek kései utóda Döbrentei Kornél *Átpingált március* című, nem igazán lelkesítő, sokkal inkább a rendszerváltozás során a költő érthető keserűségét és csalódását megjelenítő poémája. Petőfi viszont néptribunként agitál, a vers refrénjére a tömeg válaszol, tehát egyfajta kérdés-feleletről van szó, a hallgatóság bevonásával.

Megítélésem szerint legszínvonalasabb zenei feldolgozása Tolcsvay Lászlóé, méltón egyszerű dallamvezetésével és hangszerelésével. Az

eredeti nótát sokan próbálták újrahasznosítani, más szóval „modernizálni” – csekély sikerrel. Tolcsvay a maga műfajában Petőfi nyomán eredetit alkotott, míg a többiek művecskéi... Csúpan próbálkozások. Jóval korábban, 1969 végén nagy nehezen láthatott napvilágot – Nagy László erőteljes támogatásával – az *Elérhetetlen föld*, az ún. Kilencek (Győri László, Kiss Benedek, Konczek József, Kovács István, Mezey Katalin, Oláh János, Péntek Imre, Rózsa Endre, Utassy József) antológiája. A kötet a maga korában, pártállami viszonyok közt, hatásában legalábbis a Petőfi-jelenség föltámasztásával vethető össze. Sinka István (*Fekete bojtár vallomásai*), Ilylyés Gyula (*Egy mondat a zsarnokságról*) Csoóri Sándor (lírája meg esszéi – *Kutyaszorító*), Ágh István (*Rézerdő*) és más kiválóságok a poráz lazításának irodalmi ösztönzői voltak. Végre kibontakozhattak az újító, jelentősebb tartalmi és formanyelvi törekvések, nem kevés hivatkozással Petőfi életművére.

A fentiek láttatják, hogy minden forrongó-sorsfordító korszaknak megvannak a maga költőóriásai, s még csak forradalom és szabadságharc sem kell hozzá. Ady is így robbant be a magyar lírába, annak ellenére, hogy utolsó versei egyikének, a *Rohanunk a forradalomba* címűnek a Garami Ernő szociáldemokrata vezérnek dedikált sorai inkább kiáltványnak, semmint poézisnek tekinthetők. Ám *A grófi szérűn* és – többek közt – a *Góg és Magóg fia vagyok én...* a lázadásnak a leghitelesebb, legmaradandóbb költeményei közé tartoznak, éppúgy, mint egy valóban forradalmi korszaknak a többi szülőtte.

Tény, hogy Balassi Bálint (*Egy katonaének*) Kölcsey Ferenc (*Himnusz*) és Vörösmarty Mihály (*Szózat*) szövegei óta vers akkora erővel nem hatott, mint Petőfi *Nemzeti dala* meg az *Egy gondolat bánt engemet...*, a *Föltámadott a tenger...* és a *Szeptember végén*. Miközben sajátos, hogy az örökké hevülő ifjút korántsem érte annyi támadás, mint a gordonkahangú Berzsenyi Dánielt, Ady Endrét, József Attilát és más kiválóságainkat. Kevésszer bírálták, többnyire azok, akik 1848-ban a békésen lezajló forradalmat tőle féltették.

Petőfi „titkát” sokan sokféleképp próbálták megfejteni. Se szeri, se száma az életmű elemzéseinek. A zseni megértésének vágya érthető, de a személyiség föltérképezése, a lélek rezdülé-

seinek akár vázlatos megközelítése is lehetetlen vállalkozás. S ez így van jól. Máskülönben a mű elsikkadna az apró-cseprő adatok, az összehasonlítás és a pszichologizálás részletei közt. Az alkotás műfajainak – legyen szépirodalom, képzőművészet, muzsika – nincs „kottája” és leírható anatómiája, ahogy „a férfinak és a nőnek” sincs. Jól-rosszul találgatunk, ami lehet a befogadás és a megigazulás egyik állomása, de semmi több. És mégis, folyvást próbálkozunk, mert a kíváncsiság örök emberi érték. A jeles művészt is az hajtja, vezérli új utakra, s kiforrott stílusával és mondanivalójával együtt készletti folytonos kísérletezésre.

Petőfiről, akárhányan követték és emlegették, illetve hivatkoztak rá, kevés játékfilm készült. Negyven éve forgattak róla Józsa Imrével egy tévésorozatot, majd a *Föltámadott a tenger* című látványos, de jócskán átpolitizált nagyjátékfilmet. Mostanság születik Rákay Philip *Most vagy soha!* című, 1848. március 15-ét felidéző műve és Szilasi Larion munkája a költő életútjáról. Utóbbi egyetemi hallgató, ugyanígy a stáb jó része. A rendező szerint Petőfi „az egyik legapostolibb karakter a magyarok számára”, ami egy ifjú részéről igencsak találó megállapítás. Hozzátette, hogy Petőfi legtöbb művészeti inkarnációja útjának beteljesedésénél, történetének csúcspontján van megjelenítve, jóllehet fontos volna jobban ismereni az utat is, amely idáig vezetett. Jó érzés, hogy az ifjan eltávozott poétát ezúttal fiatalok filmesítik meg, annak jeléül, hogy Petőfi kétszáz év után is képes hatást gyakorolni rájuk.

Maga a költő is attól tartott, egy idő után élettelen alakká dermed („*Göthe óriás, de óriás szobor. A jelen mint bálványt állja körül...*”) Emlékét utcák, terek, emlékművek százai őrzik határainkon innen és túl – meg is illeti őt –, de bárcsak feleannyian lapozgatnák írásait, mint ahányan a róla készült alkotásokra egy futó pillantást vetnek. Nem mellesleg '56-ban létezett egy formáció, a Nemzeti Parasztpárt utóda, a kérészéletű Petőfi Párt, melyet a Kádár-rendszer számolt föl. Rádióadót is elneveztek róla, s még ki tudja, mit. Korán beégett a köztudatba, akár az erdőtüz, s lobog ma is, ami ritka jelenség, világszerte kevesek kiváltsága. Fordítások révén a legismertebb magyar költő, kezdve Dux Adolf 1846-ban készült bécsi munkájától számtalan német, angol, francia, olasz, orosz, bolgár, kínai, sőt vietnámi átültetésig.

Az életmű részletes taglalása, kiadások szá-
zai mellett Petőfi novelláiról és drámáiról alig esik
szó. Igaz, legelső kisprózája, *A szökevények*
(1845) nem több mint próbálkozás. 1846-ban
a következő már jóval terjedelmesebb. *A hóhér
kötele* figyelemre méltón eredeti, mentes a ci-
kornyás stílustól és a dagályos jelzőktől, bár a
vadromantikától nem képes megszabadulni. Két
népies novellája, *A nagypapa meg A fakó leány*
s a pej legény már a realizmus jegyeit is fölmu-
tatja, ráadásul néhány szereplő valódi hús-vér
ember. Ugyanakkor ezekben az írásokban lélek-
tani elemzést ne keressünk, tanító célzatot jóval
inkább. A hírneves kritikus, „Vitéz kis úr, Gyulai
Pál úr” (Ady megnevezése) szerint az írást „...a
közönség hidegen fogadta, a kritika elítélte s ma
már alig emlékeznek rája”. Ám *A hóhér köte-
le* című regény három német kiadást ért meg,
svédül, finnül és horvátul is megjelentették. Tán
azért, mert az erősen túlzó alakok és rémregény-
szerű leírás ellenére a cselekmény fordulatos,
ami francia mintára Európa-szerte divatba jött.

A költő verseinek kirobbanó sikere nyomán
drámaírással is próbálkozott. Erre ösztönözte az
Egressy Gáborral, a Nemzeti Színház legelső
társulatának hírneves tagjával kötött barátsága.
Egressy jutalomjátékához szerzőt keresett, Pe-
tőfi föl vállalta, majd pár nap alatt megírta nép-
színművét, a *Zöld Marcit*. Csakhogy a Nemzeti
választmánya egyhangúlag visszautasította a
darabját, mire a szerző haragjában elégette. *A
Tigris és hiéna* című tragédiájának bemutatójára
sem került sor, de 1847-ben könyv alakban még-
iscsak megjelent. Összegezve: Petőfiben nem
a vándorszínészt és szárnypróbálgató prózaíró-
tiszteljük-becsüljük, hanem a halhatatlan poétát.
E kérdésben Zilahy Károly ellenlábásával, Gyulai
Pállal értett egyet: „*Hajlamai mindazonáltal a leg-
határozottabb ellentétben állottak tehetségével.*”
Beöthy Zsolt, a hírneves irodalomtörténész pedig
„nagy tévedésnek” tartotta Petőfi színészi becs-
vágását. A mecénás író/kritikus, Hatvany Lajos

nemes egyszerűséggel közölte: a színészkedő
Petőfi „*reménytelen, mert tehetségtelen dilettáns
volt*”. Véleményét Riedl Frigyes esszéista, iroda-
lomtörténész egyetemi tanár is osztotta. Csupán
Horvát János klasszikus munkája és Illyés Gyu-
la, az egyik legszebb Petőfi-életrajz szerzője fog-
lalt állást Petőfi színészi talentuma mellett. Mind-
ezek alapján úgy tűnik: egy korszakos költőt nem
sokoldalúsága, inkább értelmezhetően egynemű
s forradalmian újszerű, maradandó poézise éltet.

Végezetül Petőfi vallásosságáról: bár evangé-
likusként látogatott katolikus és református gim-
náziumokat is, a hitet nem gyakorolta. Nem azt,
hanem a szabadságot és a szerelmet istenítette.
Már-már misztikus hevülettel alkalmazta a Te-
remtő fogalmát, de átértelmezve, a maga módján.
Ugyanakkor pl. *Az apostol* látomásos költemé-
nyében hitbéli meggyőződése szinte fölizzik. Úgy
hiszem, mindez nem ellentmondás. Ő az egyhá-
zakat a gyűlölt abszolutizmus szövetségeseinek
tekintette, ezért aztán keményen bírálta. Tájéleíró
verseiből az Isten sem hiányzik, csakhogy az fő-
képp az anyaföld meg a természet szépségének
és mindenhatóságának költői ábrázolása. Eseté-
ben nem afféle valláspótlékról van szó, hanem a
végtelenség csodálatáról, illetve annak magával
ragadó megjelenítéséről. Ugyanakkor költőtár-
sával, Tompa Mihállyal Várady Mihály evangéli-
kus esküvőjén szíves örömet tanúskodott. Azt
se feledjük, hogy a korszak nevelési, szociális
és egyéb okokból a religiók iránt ambivalens.
Kölcsey a debreceni kollégium vallásos szűklá-
tókörűségét és vasszigorát kifogásolta, Arany a
magyar katolikus egyház ellen annak erősödő
osztrák befolyásolása miatt tiltakozott.

Shakespeare *Julius Caesar*-jában Antonius
gyászbeszédének elhíresült mondatával szem-
ben *dicsérni jöttem Petőfit, nem temetni*. Ha a
legnagyobbak közül való is, de nem mitikus hős
volt, hanem – hál’ istennek – gyarló, útkereső em-
ber. Ezért példaadó, ezért vagyunk képesek azo-
nosulni vele, s leszünk képesek évszázadokon át.